

PRAMEŇ FILOZOFICKÝCH OTÁZOK (Pramenné činitele realistickej filozofie)

PETER FOTTA, Katedra kresťanskej filozofie TF-TU, Bratislava

FOTTA, P.: The Source of Philosophical Questions
FILOZOFIA 58, 2003, No 5, p. 305

The author emphasize the fact, that the world of really existing compound and distinct things leads to the first questions in our spontaneous cognition of the world, such as: "What is it?", "What for?" Spontaneous cognition thus means the primary, direct experience of the real world, which is the basis of common sense. From common sense arise the first fundamental principles of thought and knowledge, such as "For that, what is, it is impossible not to be", expressed in natural language. Although the designations and functions of the natural language are manifold, the rules of its real meanings are determined by the reality itself. All this pre-scientific, spontaneous cognition enters philosophy, being a necessary and sufficient starting point for the epistemological realism, which offers the way leading to the knowledge of the real world. The common sense knowledge, based on natural language, prevents the philosophical knowledge from apriori formulations in interpretation of reality. The realistic philosophy thus must meet the natural needs of human knowledge. This can be achieved through developing the common sense knowledge in the frame of realistic knowledge.

Vo filozofii zaznamenávaná rôznorodosť poznávacích východísk a ich riešení má za následok neprehľadný počet ciest pestovania filozofie a vyvoláva rovnako mnoho otázok, napríklad, ako porovnať spôsoby filozofovania, aké kritérium použiť na ich kvalifikáciu, prípadne na akej zásade alebo zásadách si má človek voľiť zodpovedajúce postupy poznania skutočnosti. Nie je možné vyhnúť sa takým otázkam, v ktorých ide o charakter vedeckého poznania, teda o spôsob získavania funkcií, ako aj hraníc ľudského poznávania s vymedzovaním miery jeho nutnosti, všeobecnosti, stálosti. V podloží riešení týchto otázok väzí širšie racionálne stanovisko vo forme filozofickej koncepcie s určitou teóriou poznania. Orientačným bodom celého tohto výskumu sa tu vlastne stáva problém samotného predmetu poznávania. Ukazuje sa, že aj vo filozofii prirodzene dominuje otázka predmetu filozofovania: Ako filozofia chápe predmet toho, o čom uvažuje?, Čím je skutočnosť v danej filozofickej interpretácii? Divergencie súčasných filozofických teórií majú pôvod v rôznorodých interpretáciách skutočnosti. Dôležitý moment toho, ktorá z týchto interpretácií je zásadná a racionálna, môže rozhodnúť iba jedna, a menovite: zhodnosť alebo nezhdnosť s reálne existujúcim svetom osôb, zvierat, rastlín a vecí. V hre je realizmus filozofického poznania.

Skôr, než by sa pristúpilo k budovaniu koncepcie realistickej filozofie, bolo by vhodné, za súčasného stavu filozofie, obrátiť pozornosť na jej predmetový problém: Čo je filozofia? Porozumenie tejto otázky by malo nahliadnuť do samotného porozumenia toho, čo skúma filozof vo svojom metodicky zorganizovanom poznaní. Otázka dôsledne vedie len k dvom možným východiskovým stanoviskám: buď predmetom poznania je skutočnosť reálne existujúcich predmetov-bytí, alebo myseľ, t. j. jej produkty -

abstraktné predmety-bytia. Z pohľadu predmetu filozofovania sa zaužívalo rozlíšenie dvoch hlavných filozofických smerov. Na jednej strane je to *filozofia bytia*, ktorej postup smeruje od konkrétne a jednotlivo existujúcich faktov-bytí, ktoré sa poznaním potvrdzujú a interpretujú. Na druhej strane *filozofia vedomia* (podmetu) sa usiluje o interpretačný prechod od mysle k reálnej skutočnosti. Dejiny filozofie potvrdzujú úsilie skôr vybudovať jednotný, ucelený systém filozofického poznania než odhaliť realizmus ľudského poznania. Nemálo filozofov, ktorí sa hlásili k filozofii bytia, t. j. ku (klasickej) filozofii predmetu, presúvali dôraz na poznanie, čím metodicky vyprofilovali filozofické úvahy zo strany podmetu. Napriek tomu zhoda panovala v tvrdení, že vonkajší svet existuje nezávisle od podmetu a programovo bol skúmaný ako reálne poznateľný predmet, predchádzajúci poznaniu a reflexiu. V konečnom dôsledku však proces poznávania nebol determinovaný skutočnosťou reálnych predmetov, ale skôr opačne, nové riešenia kritického poznávania determinovali poznávanú skutočnosť. Miera, zrejmosť a celá pravda poznania sa zakladala na teoretických predpokladoch myslenia. Doposiaľ sa na teoretickej báze nerozhodlo, čo by mohlo predchádzať tieto dve koncepcie filozofovania a čo by po pozitívnom poznávacom kontakte so skutočnosťou dovoľovalo zakladať koncepciu realitického poznania. Napokon zostáva naďalej aktuálna otázka: Čo je východiskom filozofovania - reálne existujúca skutočnosť, alebo mysliaci podmet? Čo je prameňom filozofického poznania?

Založený východzí bod filozofovania má svoje logické, neraz hrozivé, dôsledky. Vo filozofovaní snaha ostať pri analýze koreňov filozofických otázok je prinajmenšom skromnou trpezlivosťou razom nevstúpiť na bezhraničné pole vlastného myslenia.¹

1. Reálny svet spontánne poznávaný. V súčasnej koncepcii realitickej filozofie [1] úsilie o realitické racionálne vysvetlenie skutočnosti skôr zodpovedá prirodzenému sklonu človeka než zdôvodnenému zadaniu filozofie. Človek v každom normálnom poznaní najprv a bezprostredne spredmetňuje materiálne veci, ktoré ho obklopujú chápané ako od neho odlišný svet ľudí, zvierat, rastlín a vecí. Prirodzené ľudské poznanie bez diskusie smeruje k poznaniu reálnej skutočnosti.² Nekompromisné potvrdenie reality predmetov v spontánnom poznaní nedovoľuje žiadny presun ich bytostného poznania na podmetovú stranu vo filozofickom výklade. Kľúčovým bodom, z ktorého má vychádzať filozofické poznanie, je tu napokon potvrdzovaný samotným faktom spontánnosti ľudského poznania. Skúsenosť potvrdzuje, že ľudia najprv spontánne hľadajú porozumenie a vysvetlenie predmetov, ktoré ich obklopujú a bytostne sa ich dotýkajú. Nikto sa nepozastavuje nad tým, že nejako postrehnuté veci spontánne vyvolávajú otázky.

¹ Filozofia sa vo svojich dejinách častokrát stretávala sama so sebou ako problémom, čo a ako vlastne poznáva, aký jej cieľ. Nachádzala sa v službách ideológie, modelov vied, náboženských interpretácií, parciálnej účelovosti, ale aj v službách teoretických kreácií samotných filozofov. Problém hľadania pravdy o skutočnosti v jej posledných dôvodoch je faktom ľudskej túžby po poznaní, ktorá mnohých viedla k chápaniu filozofie ako autonómnej vedy so sapienciálnym charakterom poznania (teoretickým a praktickým) s osobitnou kompetenciou. plynúcu z cieľového zamerania filozofie - poznať pravdu pre pravdu a konať v zhode s ňou...

² Pod skutočnosťou sa tu nechápe filozoficky interpretovaný pojem "skutočnosti", ale tak, ako v bežnom živote ňou celostne rozumieme a vyjadrujeme súhrn konkrétnych, reálnych bytí.

V kontakte s reálnou vecou sa rodia v človeku otázky ešte neformulované v nejakom jazyku. Postup prirodzenej zvedavosti človeka je významný aj pre filozofiu, aby sledovala normálne poznávacie úkony, ktoré prvotne nespočívajú vo vedomí ako "otázky" o otázke poznania, ale v pokračovaní vyjadrovať prirodzeným jazykom bezznakové poznanie reálnych predmetov ako konkrétnych podmetov s ich vlastným existovaním. Realistická filozofia má tak vychádzať z prirodzeného základu ľudského poznávania, ktorej predmet a spôsob poznávania nie je ešte analyzovaný teoreticky a metodicky organizovaný.

1.1 Prvotnosť spontánneho poznania. Najprv spontánnosť ľudského poznávania potvrdzujeme ako fakt bežného života bez teoretickej interpretácie, ako bezprostredné, predvedecké poznanie zodpovedajúce ľudskej prirodzenosti človeka v dotyku s prostredím sveta vecí a ľudí, v ktorom sa nachádza. Vyjadruje prvotnú reakciu celej ľudskej prirodzenosti, ktorá mimovoľne odpovedá na bezprostredný kontakt s vonkajším predmetom. V prvom akte poznania angažovaný rozum aj vôľa pojíma predmet ešte nedeterminovaný stavom iného poznávacieho aktu, ktorý by ho predchádzal. Mohli by sme povedať, že ide o samočinný poznávací akt, vyvolaný reálnym prostredím, o isté "ekologické správanie", zodpovedajúce priamemu, vedecky (teoreticky) neregulovanému vzťahu, ktorý nastal medzi prirodzeným ľudským poznávaním a vonkajším svetom. Termín "spontánnosť" má tu skôr charakter pravidelnosti (normálnosti) správania sa ľudskej prirodzenosti, teda ako to zodpovedá pravidelnej, primeranej reakcii sklonov ľudskej prirodzenosti pri kontakte s vonkajším predmetom, udalosťou, procesom. Vylučuje sa jej apriórny filozofický koncept.³ V tomto momente nie je možné bohatstvo poznávaného predmetu a poznávajúceho podmetu redukovať na racionalistickú interpretáciu v prvotne stanovených tézach filozofického systému. U Aristotela všeobecne spontánnosť charakterizuje činnosť jej pôvodcu ([2], 1110 a 17), ako samočinná schopnosť aktívne myslieť a konať pod vplyvom vnútorných podnetov. V normálnom poznávacom akte potvrdzuje sa antropologická integrita poznávajúceho podmetu - človeka, ktorý zachytáva zmyslami a intelektom konkrétne existujúce predmety, reálny svet, ktorý ho obklopuje. Tomáš Akvinský v celostnom ľudskom poznaní vidí sám poznávajúci podmet totožný so sebou ([3], q. 9, art. 6, ad 3). Spontánne poznanie nielen poukazuje na podnet prichádzajúci z vonkajšieho reálneho predmetu, ale aj na priamu interiorizáciu toho istého reálneho predmetu.⁴

³Napr. v marxizme sa spontánnosť chápa ako evolučný determinizmus na označenie určitej spoločenskej kvality; v existencializme je výmerom slobody. Teoretickú interpretáciu spontánnosti nájdeme aj u iných filozofov: G. W. Leibniz: *Essai de Théodicee*; Ch. Wolf: "Psychologia empirica." In: *Filozofický slovník*, I. diel, Praha 1985, s. 248 - 249; I. Kant: *Kritika čistého rozumu*, Úvod. Praha 1930; M. Heidegger: *Vom Wesen des Grundes*. Halle Viemeyer 1931, s. 101 - 102.

⁴Vylučujú sa zavedené dve dichotomické teórie poznávania, ktoré napriek podpore úlohy podmetu v procese poznania zaviedli dualizmus radikálnej odlišnosti medzi zmyslovým a intelektuálnym poznaním a následne stotožňovaním podmetu s myslením medzi racionalitou podmetu a iracionalitou materiálnej skutočnosti.

Spontánnosť v poznávaní je prístupná každému človeku. Vyjadruje bežnú skúsenosť človeka, ktorý "dokáže čítať a rozumieť - viacej či menej - obklopujúcu skutočnosť. Odráža normálne psychicko-poznávacie funkcie rozumu a vylučujú sa psychické nenormálnosti" ([4], 57). Intelektuálna spontánnosť zahŕňa aj volitívnu stránku človeka. Dôraz na ľudskú vôľu smeruje k mravnej analýze ľudského rozhodovania ([5], I-II, q. 57, 4, resp). V rozmere ľudského správania zostáva otvorený priestor na analýzu spontánnosti prirodzených sklonov človeka ako faktov, ktoré poukazujú na celkový charakter ľudskej prirodzenosti (*natura*), v ktorej rozpoznávaná rozumová a volitívna stránka ľudskej schopnosti neoddeliteľne spolupôsobia. Dôraz kladený na spontánnosť poznania nesie v sebe intelektuálne predvedecké, nevedomelé potvrdenie existencie poznávania reálnej skutočnosti. Poznávacia ľudská spontaneita je niečím viac než samotná abstrakcia a reflexia. Spontánnosť reakcia poznávať je vrodenu, pravidelnou inklináciou ľudskej prirodzenosti a prejavuje sa už u detí. Tento reálny fakt je jedným z najsilnejších tvrdení, ktorému by mohla odporovať iba taká teória, ktorá redukuje tento argument z postoja odborného záujmu vo vymedzenej oblasti vedy. Zvedavosť dieťaťa je rozhodne vyvolávaná existujúcou skutočnosťou, pluralitou konkrétne existujúcich vecí, ktoré od seba odlišuje ako jednotlivé problémy⁵ a na ktoré hľadá odpovede.

Fakt spontánnosti ľudského poznania je jednoducho prenesený a vkladajú do základu realistického filozofického poznania. Chráni nielen reálny stav normálneho ľudského poznania, ale je aj zárukou poznávacieho realizmu v ďalšom systematicky a metodicky upravovanom zdôvodňovaní: "Presvedčenie o pluralizme je prirodzeným, spontánnym, zdravým, súdnym, životným postojom každého človeka... Spontánne potvrdzovanie, že je mnoho bytia, ich neredukovateľnosť na seba, nikdy nebudili a nebudia námietky v spontánnom (spredmetnenom) spôsobe správania človeka." ([4], 57) V tejto fáze osvetlenia samého faktu spontánného, racionálneho poznania si neposluhujeme nijakým metodickým postupom. Ide o bezprostredný akt potvrdenia, akoby o interiorizačný "prepis" poznávajúcich predmetov tak, ako existujú do poznávajúceho podmetu. Originalitou koncepcie realistickej filozofie s akceptovaním prirodzeného spontánného poznávania je fakt, že nie je vo svojom východisku ničím originálna, lebo prednostne potvrdzuje vonkajší svet reálnych vecí, ktoré vstupujú do predmetného normálneho ľudského poznania. Koncepčne hovoriac, nejde tu o umiernený poznávací realizmus, ale o radikálne potvrdzovanie existovania reálnej skutočnosti. Spontánnosť, predvedecké poznanie zahŕňa hneď viacero základných momentov: bezprostredné poznanie reálnych vecí (realizmus), že je ich mnoho (pluralizmus) a že sú od seba odlišné (konkrétnosť).

1.2 Funkcie spontánného poznania. V ľudskom poznaní treba rozlíšiť niekoľko základných funkčných stránok poznávacieho aktu, ktoré sú prítomné a pôsobia v kontakte so skutočnosťou. Ich činnosť bude zodpovedajúcim spôsobom obsiahnutá vo formulovaní metódy realistickej metafyziky. Už v spontánnom poznávaní vystupujú také funkcie poznávacieho aktu, akými sú abstrakcia, separácia, intuícia, reflexia.

⁵Grécky termín *problema* (= prekážka, otázka) sám napovedá, že skutočnosť sama vyvoláva otázku a domáha sa vysvetlenia.

Bezprostredný kontakt človeka s reálnou vecou spontánne vyvoláva evidenciu niečoho, čo existuje. Hoci existenciálne sudy "normálne nevystupujú v našom normálnom, spontánnom poznaní v 'čistom' a 'vydestilovanom' stave,... jednako v prvotnom poznávacom akte máme do činenia s potvrdzovaním existovania sveta" ([6], 87). V prvom poznávacom akte je postrehnutá celá vec-bytie vo svojej existenčnej jednote. Podmet berie celé bytie akoby do vlastníctva, teda aprehenzívne (*simplex apprehensio*). Toto jednoduché uchopenie jeho obsahu prislúcha prvej činnosti intelektu v rámci pojmov, nakoľko sú usporiadané na tvorenie súdov. Vo chvíli kontaktu s existujúcim predmetom nastáva **spontánna separácia**, ktorá sa neumiestňuje v prvom intelektuálnom akte, akým je jednoduché uchopenie, ale v druhom čiže v súde. Metafyzická separácia patrí medzi oporné body metafyzickej metódy poznávania, o ktorej sa už písalo ([1], 236 - 237). V rámci potvrdenia existovania jednotlivej konkrétnej veci existenciálny súd je prvý v našom intelektuálnom uvedomení, avšak v rámci utvorenia pojmu o tejto veci-bytí je skôr **abstrakcia** dotýkajúca sa obsahovej stránky.⁶ "Totiž poznávací obraz (pojmem) 'bytia ako existujúceho' nemôže sa ohraničiť na uchopenie obsahového aspektu, ale musí obsiahnuť taktiež aspekt existovania." ([7], 52) Ide o istý poznávací paralelizmus abstraktného pojmového poznania a poznania cez existenciálny súd s jeho dôvodovým prvstvom intelektuálneho potvrdenia jednotlivej a konkrétnej veci.⁷ Samotná percepcia "niečoho" jednotlivo a konkrétne existujúceho, čo sa bezprostredne postrehlo, je podmienkou aktu intelektuálneho poznania a prvým pravdivým poznávacím kontaktom so skutočnosťou. V celom procese realistického poznávania a vyjadrovania sa vyžaduje neustála **intuícia** skutočnosti. Termín intuícia sa chápe analogicky, keď sa spája s rôznymi stavmi: od pohľadu na jednotlivo a konkrétne existujúce materiálne bytia bez predchádzajúcich psychických procesov až po intelektuálnu intuíciu ako cieľ diskurzívneho poznania a výsledok obsiahnutia mnohosti v jednote.⁸ Informácia o skutočnosti je istým nadobudnutím vedomosti na základe interiorizácie nejakých obsahov skúmanej veci. Na začiatku percepcie obsahová stránka sa chápe iba nejasne, povrchno a rozum sa len pomaly zmocňuje jej obsahového nevyčerpateľného bohatstva ([9], 107). Skúsenosť potvrdzuje nemožnosť obsiahnuť celé obsahové bohatstvo veci. Znamená to, že obsah veci je pri abstraktnom poznávaní akoby odtrhnutý od svojho nositeľa, od existovania (veci). Celý priebeh a štruktúru rozumových poznávacích aktov nazývame **reflexia**. "Hlavnou funkciou je vyjadrenie alebo len

⁶Tu sa obmedzujeme na zdôraznenie samotného faktu abstrakcie v ľudskom poznávaní (*abstractio totalis*), v ktorom nastáva transpozícia od zmyslovo-empirického poznania jednotlivo a konkrétne existujúcich materiálnych vecí k všeobecnému, intelektuálnemu pojmovému poznaniu.

⁷V opačnom prípade, keby existenciálny súd bol včasnejší od tvorenia pojmov, nemal by som žiadny dôvod na potvrdenie realizmu pojmového poznania. Existenciálny súd je rukojemníkom realizmu vyabstrahovaných pojmov z existenciálnych údajov vopred intelektom potvrdených." ([8], 233)

⁸Prvotná percepcia je niekedy nazývaná zmyslovou intuíciou a je považovaná za zásadne pravdivú v momente, keď človek prijíma vlastné dojmy prichádzajúce z vonkajšieho predmetu. Ide o zdôraznenie pasívnej, nie tvorivej stránky zmyslového poznania, v ktorom prvotná receptívna intuícia potvrdzuje konkrétny fakt. Intelektuálna intuícia prislúcha aprehenzívnemu poznaniu, ktoré zahŕňa vedomé uchopenie získaného obsahu (pojmu) a jeho podržanie.

uviedenie si rozumom vlastných úkonov v aspekte ich vystupovania, obsažnosti, štruktúry i priebehu. Táto funkcia zahŕňa aj oblasť reflexie vlastnej reflexie (autoreflexie)." ([10], 461) Rovnako je to aj pri poznaní existencie vlastných psychických aktov. Nasleduje až ako druhý "intencionálny" sled poznávacích aktov, založený na aspektívnom poznaní, keď sa pozornosť venovaná predmetu aktivuje z nejakého uhla pohľadu. Následná konštrukcia pojmov je už sprostredkovaným poznaním. Obsahová zloženosť vecí z mnohorakých elementov a ich pluralizmus si vyžaduje v intelektuálnom poznaní množstvo poznávacích reflexívnych úkonov.⁹ V prípade totožnosti elementov by zanikla pluralita. Aspektívnosť ľudského poznania je nutne zviazaná so spôsobom ľudského poznania a jeho odovzdávania. Abstraktné vyjadrenie je sprostredkovaným aktom, ktorým sa sprostredkovane odovzdáva skutočné poznanie predmetu. Poznávaci proces je natoľko spontánny, že bežná pozornosť pri poznávaní sa neupriamuje na priehľadné prostriedky toho poznania, ale priamo na samu poznávanú vec. V prirodzenom poriadku vecí nejde o konštrukciu pojmov, ale o poznanie vecí. Reflexívne poznanie je taktiež sprostredkovaným poznaním, hoci nemôže byť odtrhnuté od bezprostredného, spontánneho poznania, do ktorého patrí aj priebeh spontánnej reflexie. Uskutočniť plnú reflexiu a spredmetniť spontánne poznanie je možné iba na podklade spontánneho ľudského poznania. Samozrejme, že sa to deje cestou analýzy a kritickým posudzovaním.¹⁰ V intelektuálnom úkone sa zásadne rozlišujú dva poznávacie akty: vlastný akt poznania a rozumová forma, ktorou poznáva.¹¹ Prvý kontakt so skutočnosťou zaručuje reálnosť a istotu ľudského poznania.¹² Reflexia je druhotným aktom vzhľadom na intelektuálny dosah reálnych vecí.¹³ "Spontánne poznanie je totiž vždy spredmetňované a súčasne nadobúda navrhnutú reflexiu, ktorá nesie názov sprevádzajúca reflexia. To dovoľuje 'zachovať' v pamäti samotný proces poznania a urobiť nad ním zaumienenú reflexiu. Ako nový poznávaci akt, tiež spredmetnený, môžeme nazvať reflexia aktu." ([11], 130) Reflexia druhého stupňa predstavuje intelekt obrátený k sebe, keď poznáva svoje poznanie, akoby išlo o svojské metapoznanie. Neuskutočňuje sa samočinne.

⁹Pod vplyvom materiálneho pôsobenia vecí na ľudské zmysly intelektuálne poznanie si z po sebe nasledujúcich poznávacích úkonov konštruuje daný predmet a lepšie ho poznáva. Dôvodom reflexívneho poznania je skutočnosť, že ľudské poznanie sa nevyčerpáva v danom akte poznania.

¹⁰"Ak moje spontánne poznanie je spredmetnené, tak poznaniu zodpovedajúca reflexia (viem, že poznávam) nie je spredmetnená. Predmetom poznania je nejaká vec, nejaké bytie, ktoré poznávam, aj to, ako poznávam." ([11], 131)

¹¹"Intellectus supra seipsum reflecitur, secundum eandem reflexionem intelligit et suum intelligere, et speciem qua intelligit." ([5], I, q. 85, 2, resp) Poznávajúci podmet nielen 'niečo poznáva', ale aj 'poznáva, že poznáva' a dokáže akoby z boku sa prizerať svojim poznávacím činnostiam.

¹²Otázka zmeny prameňa - východiska poznania sa viaže s problémom o spôsobe spojenia medzi zmyslami a rozumom. To je, ako uvidíme, opäť problém druhorady, "vyrobený" z neporozumenia faktu bezprostredného poznania.

¹³"Et sic species intellectiva secundario est id quod intelligitur; sed id quod intelligitur primo est res, cuius species intelligibilis est similitudo." ([5], I, q. 85, 2, resp); "Intellectus, scilicet humanus, qui nec est suum intelligere, nec sui intelligere est obiectum primum ipsa eius essentia, sed aliquid extrinsecum, scilicet natura materialis rei." ([5], I, q. 85, 3, resp)

Reflexia je naďalej neodlučiteľná od spontánneho, duchovného poznania, čo dovoľuje človeku uvedomovať si a sledovať svoj vlastný priebeh poznávania. Sprevdzajúca reflexia nikdy nie je spredmetnená a ak áno, tak vždy len v druhom slede, pričom musí nastať nová reflexia, ktorá ju bude sprevádzať (viem, že poznávam). Reflexia naraz poznáva reálne predmety a súčasne registruje, že poznáva a ako poznáva. Východiskom porozumenia reflexívneho poznania je fakt, že nasleduje až po kontakte s reálne existujúcou vecou, vďaka ktorej človek dokáže následne reflektovať aj svoje vlastné jestvovanie a obsah.

V spontánnom bezprostrednom poznávaní odhaľujeme tieto funkčné aspekty: Akt existovania je pojatý **bezprostredne** v prvom postrehu jednotlivéj a konkrétnej veci; už v prvom akte nášho poznania potvrdzujeme **existovanie** postrehnutej veci; spôsob, ktorým potvrdzujeme bezprostredne reálne existovanie veci, sa nazýva **separačný** akt, odlišný od abstrakcie a reflexie; potvrdenie existovania je **prahom** aj **garanciou** procesu reálneho poznávania sveta vecí a človeka.

1.3 Úloha zmyslovo-intelektuálneho poznania. K zvýšenému záujmu o riešenie problému ľudského poznania v značnej miere prispel Descartes, ktorého dualistická interpretácia zmyslovo-intelektuálneho poznania poznačila celé nasledujúce dejiny filozofie natoľko, že ich môžeme interpretovať ako "dejiny myslenia", tvorenia nových teórií poznania. Vychádzalo sa zo zavedeného apriórneho predpokladu, že skutočnosť sa uchopuje najprv ako svet skúsenosti daný nám zmyslovo, pričom intelektu zostal duchovný priestor, v ktorom sa rôznym spôsobom vysvetľovala jeho poznávací sila. Variácie empirizmu a racionalizmu a ich opätovných kritik neprekonávajú spoločný koreň predpokladu, že totiž existovanie vonkajších, zmyslových vecí a vnútorné existovanie ako inteligibilný aspekt vonkajších vecí nemajú rovnakú zrejmosť. A v takom prípade je všetko podmienené tej poznávacej schopnosti, ktorej prisúdime väčšiu pochybnosť. V tomto bode však pozornosť nie je venovaná analýze funkčnej štruktúry zmyslovo-intelektuálneho poznania, ale ide iba o potvrdenie všeobecných faktov jednoty psycho-fyzického existovania človeka. Integrita ľudskej bytosti sa najvýraznejšie ukazuje v jeho spontánnych úkonoch, medzi ktoré patria aj akty poznania.

Pre človeka je zmyslovo-intelektuálne poznanie prvotným prameňom každého iného prirodzeného poznania.¹⁴ Zmyslovo-intelektuálne poznanie a čisto intelektuálne poznanie súvisí s antropologickou štruktúrou človeka. V bezprostrednom kontakte s reálnymi predmetmi samotné poznanie nerozdeľuje integritu ľudskej bytosti, ale ju celú aktivizuje. Fakt integrujúceho ľudského poznania v jednote zmyslovo-intelektuálneho poznania potvrdzuje bezprostrednosť skúsenosti v dotyku s realitou, ktorá ho obklopuje. V momente kontaktu vonkajšie predmety sa nemodifikujú, vpustené cez priezor zmyslov do slepých uličiek procesu poznania, ani neatomizujú antropologickú štruktúru človeka, ale celostne na ňu narážajú, aktivizujú v tom istom momente ako aj intelekt, ktorý ich celé a naraz "pohlcuje".¹⁵ Poznávaný predmet-bytie "nie je vnímaný

¹⁴ Ak sa má pristúpiť k analýze poznania pomocou intelektuálnych pojmov a súdov, treba najprv obrátiť pozornosť na fakt ľudského poznania, proces tvorby pojmov, a rozlíšiť medzi vonkajšou výpoveďou a porozumením zmyslu tejto výpovede (pozri [18]).

¹⁵ V porozumení tohto procesu často filozofii bránia poznávacie vzorce prenesené z mate-

ani zmyslovou intuíciou, ani pojatý intelektom, ale je poznaný človekom, ktorý sám je bytím" ([12], 295). Pre Tomáša Akvinského je preto nemožné filozoficky skúmať kompozíciu človeka tak, že by najprv oddeľoval poznávacie funkcie duše od tela. V bezprostrednom poznaní vždy ide o konkrétnu bytosť v jednote duše a tela, ktorej akt existencie organizuje a zjednocuje všetky činnosti ľudskej prirodzenosti. Transcendujúca a imanentne pôsobiaca ľudská duša je nielen nemysliteľná bez tela, ale aj nepoznatelná, hoci vlastní samostatnú existenciu ako v podmete.¹⁶

Základným aktom poznania je intuitívna skúsenosť (*experientia*), ale Tomáš ju vzťahuje nielen na materiálny, ale aj na duchovný predmet.¹⁷ Rozdiel medzi konkrétnym predmetom (existujúcim nejako materiálne) a jeho nemateriálnym poznaním poukazuje na vnútornú zloženosť vzťahov nielen medzi zmyslovým a intelektuálnym poznaním človeka, ale aj na zložitú funkciu samotného intelektu. Vysvetlenie funkčných vzťahov má vysvetliť fakt jeho predmetného, realistického poznávania. Ten, kto poznáva, zakúša seba samého, že existuje, a zároveň registruje seba, že celostne poznáva, súčasne zmyslami a intelektom. Iba človek je schopný, akoby "vyjsť" zo seba, potvrdiť svoju totožnosť, podrobiť sa následnej sebareflexii a pozorovať svoje spontánne, bezprostredne prvotné poznávacie zmyslové a intelektuálne akty, ktorými poznáva vonkajší predmet.¹⁸ Nič nie je možné speredmetniť v reflexii, čo nebolo prv v spontánnom bezprostrednom poznaní pozorované, teda v bezprostredných údajoch ľudských vnemov. Pretože dojem je tým, čo dosvedčuje o existencii, nepotrebujeme iný existenciálny ukazovateľ než istotu, ktorá zodpovedá dojmu. Je prirodzené, že ten, kto nedisponuje už týmto kritériom, je nastavený na blud. V prvom momente sa ľudská skúsenosť výlučne viaže s bezprostredným poznaním. Poznávaci realizmus nekladie medzi intelekt a poznávanú materiálnu vec nejaké sprostredkovanie na potvrdenie jej existencie. V bezprostrednom zmyslovom vneme je teda prijímaný predmet, a nie vnem predmetu. Ísť mimo tohto svedectva zdravého úsudku znamená vstúpiť do sprostredkovaných opisov vecí. Zmyslové údaje sú priamo dané ako konkrétne predmety. Intuitívna skúsenosť ich existencie je zahnutá do intelektuálneho poznania podmetu. Bezprostredné poznanie predmetu však

matico-prirodovedných postupov. Matérii Descartom prisúdené kategórie rozpriestranosť a čas sa stratil rozmer filozofický, chápaný ako vnútorný element reálneho bytia neoddeliteľná zložka od svojej formy.

¹⁶ De ente et essentia, IV: "Ex anima et corpore resultat unum esse in uno composito, quamvis illud esse prout est animae nom sit dependens a corpore". Intelektuálna intuícia, objavujúca sa v prvom poznávacom akte spolu so zmyslovou skúsenosťou, zodpovedá tejto štruktúre, kde telo sa zúčastňuje na jestvovaní človeka tým, že je neustále organizovaná matéria, aby bolo "telom človeka", a tak slúžila duši aj pre trans-biologické ciele.

¹⁷ "Experitur enim unusquisque seipsum esse qui intelligit... Ipse idem homo est qui percipit se et intelligere et sentire." ([5], I, q. 76, 1, resp)

¹⁸ Úvaha, že poznanie si najprv vyžaduje samotnú reflexiu, vlastne zakladá predpoklad - myšlienku, že sa empiricky zachytený vonkajší predmet nejako cez zmysly "posunie" do intelektu, aby nad ním vykonával ďalšie procesy poznávania. Problém descartovských omylov, snov a démona nebol vyriešený, ale obídenny bol vložený priamo do poznávajúceho podmetu. Odstránená pochybnosť sa vyprodukovala priamo v lone filozofického myslenia. Fakt, že reálny svet bol zbavený svojej racionálne čistej zrejmosti (a teda podmetovosti), zmenil povahu novovekej filozofie, ktorej synonymom sa stala teória poznania.

nevystupuje samostatne, ale je spojené s intuitívnym poznaním, zahŕňajúce súčasne zmyslové a intelektuálne poznanie.

V prirodzenej skúsenosti sa neustále potvrdzuje neprotirečivé rozlišovanie medzi stále prítomnou intencionálnou jednotou ľudského poznávania na jednej strane a tranzitívnosťou vonkajšieho zmyslového poznania, ako aj prameňov schopností poznania pomocou vnútorných zmyslov, odlišných od intelektuálneho poznania, na strane druhej. Zmyslovo-intelektuálna poznávací činnosť človeka poukazuje na fakt, že bez nej nie možná nasledujúca intelektuálna činnosť. Funkčné činnosti zmyslovo-intelektuálneho poznania sú len aspektívnym rozlíšením prebiehajúceho procesu poznávajúceho podmetu, ktorý celostne pojíma konkrétne a jednotlivo existujúce veci-bytia. Zásadu zásad realistického poznania možno vyjadriť slovami Tomáša Akvinského, že "to, čo intelekt najprv uchopuje ako niečo najzrejmejšie, a do čoho všetky pojmy vedie, je bytie".¹⁹ Teda aj v čisto intelektuálnom poznaní sa zachováva psycho-fyzická jednota človeka a stále aktuálna percepcia reálne existujúcich vecí, čo je koniec koncov nevyhnutnou "podmienkou" ďalšieho reálneho poznávania.

2. Reálny svet racionálne vysvetľovaný. K prejavu normálnosti ľudského poznania patrí nielen spontánna akceptácia sveta reálnych vecí, ale aj spontánna túžba týmto veciam rozumieť. Fakt, že človek hľadá vysvetlenie skutočnosti, je prejavom spontánnej, racionálnej zvedavosti, ktorej treba učiniť zadosť.²⁰ Racionalita človeka sa verbálne môže formulovať do otázok, ktoré vždy spontánne smerujú k postrehnutému predmetu. Rôznorodosť otázok ukazuje na pluralitu vecí, na rozmanitosť aspektov poznávania a nakoniec aj na rôznosť zvolených cieľov záujmu.

V tomto bode predmetom analýzy je samotný fakt ľudského rozumového, vysvetľujúceho poznania a jeho nadobudnutia cez skúsenosť a zdravý úsudok. Existuje rozlíšenie medzi intelektuálnymi úkonmi a ich obsahom, nad ktorým prebiehajú poznávacie intelektuálne úkony. Čo hybe racionálnymi operáciami? Čo je zdrojom ľudského poznávania? Sú to vonkajšie existujúce veci, ktoré naplňajú vnútorné obsahy poznávania, alebo sú to prvotné reflexie nad vlastným myslením? Skúsenosť ľudského poznania potvrdzuje prirodzený prechod od bezprostredného kontaktu s reálne existujúcou skutočnosťou k jej racionálnemu vysvetleniu. Spontánne kladené otázky možno považovať za prvú úroveň racionálnych otázok, vyvolaných vonkajšou skutočnosťou. Tieto spontánne prvé racionálne otázky sú už zahrnuté do oblasti analýz, ktoré berie do úvahy koncepcia realistickej filozofie. Od nich sa totiž postupuje k druhotným otázkam, viac či menej systematicky kladenými a často vychádzajúcimi už z interpretovanej skutočnosti. Pod teoretickými zdôvodneniami existuje báza zdravého úsudku, ktorej rozsah výpovedí zodpovedá poznaniu skutočnosti ľuďmi, žijúcimi v stálom kontakte s reálnymi vecami a v skúsenosti ich samozrejmeho potvrdzovania.

¹⁹ «Illud autem quod primo intellectus concipit quasi notissimum, et in quo omnes conceptiones resolvit, est ens» ([3], q. 1, 1, resp).

²⁰ Termín racionálnosť, racionalita (od lat. *ratio*) zahŕňa širokú obsahovú onto-logickú škálu. Vhľadom na zdôraznenie reálnej veci vo vzťahu k nejakému jej aspektu môžeme racionálnosť vidieť ako 'fakt', 'dôvod', 'príčinu', 'argument', ktoré smerujú k jej hlbšiemu a jasnejšiemu poznaniu.

2.1 Skutočnosť - prameň filozofických otázok. To, čo charakterizuje prirodzené ľudské poznanie, sú práve spontánne otázky - vlastný znak rozumného vysvetľovania reálnej skutočnosti. Táto črta ľudského poznania, ktorá smeruje k porozumeniu, k pochopeniu pozorovaných reálnych faktov, sa teda neobmedzuje iba na konštatovanie a opis. V tomto procese poznávania treba zdôrazniť dôležitý rozdiel medzi informovaním a **porozumením**. Človek chce získané informácie vysvetliť. Porozumenie ako také sa dokonáva vtedy, keď už znútornené poznané veci dávame do vzťahov a porovnávame momenty či stavy vecí, ktoré sú nám nezrozumiteľné, s nejakým činiteľom, ktorý ich bytostne zdôvodňuje a dovoľuje vysvetliť. Racionálna schopnosť rozumieť veci v jej zložených vnútorných vzťahoch nielen že nenarušuje jej relačnú jednotu, ale dokáže ju aj vyjadriť. Porozumejúce vysvetľovanie má tak vstúpiť medzi základné charakteristiky realistickej filozofie. Funkcia vysvetľujúceho poznávania vyplýva už z faktu schopnosti spontánne klásť otázky. Človeku je natoľko prirodzené pýtať sa, že sa to bežne stáva znakom normálneho vývoja dieťaťa, ktoré spontánne reaguje na vonkajší materiálny svet. Potreba "nasýtiť" intelektuálnu činnosť smeruje k pochopeniu vecí v ich bytostných aspektoch, hoci napríklad deťom pre ich nedostatočné skúsenosti (prípadne rozumovú nerozvinutosť) niekedy stačia často neúplné, ale aj mylné argumenty (dôvody, príčiny). Proces vysvetľujúceho poznania, ktoré vedie k porozumeniu, sa odohráva vo všetkých stavoch predvedeckého i vedeckého poznania.

Analýzou spontánnych otázok odhaľujeme ich vecný obsah, informáciu z dotyku s reálnou skutočnosťou. Takmer vždy smerujú k obsahu, k vlastnostiam pozorovanej veci, a nie k jej existencii. Nie preto, že je nepoznateľná, ale je taká evidentná a samozrejmá, že sa v bežnej reči pri dorozumívaní obchádza samotné existovanie veci a hneď sa hovorí o jej obsahu. Na skutočnosť sa pýtame: "Čím je?", "Z čoho je?", "Prečo to je?", ale kto sa vôbec stretol so spontánnou otázkou napríklad: "Čo je toto 'je'?", "Čo znamená jestvovať?"... Samotný fakt, že niečo 'jestvuje', nebudí údiv, lebo je to samozrejmou stránkou ľudského života a poznania. Pre poznajúci podmet je existovanie čímsi zrejším (očividným).

V každom prípade **existujúca skutočnosť** sama osebe rodí otázky a tie sú dokladom toho, že reálna vec-bytie nie je niečo jednoduché, ale že je rôznorodo zložená. To, čo je poznané ako prvé, je bytie. Znie to ako leitmotív filozofického realizmu započatého Tomášom Akvinským.²¹ Spontánnym predmetom intelektuálneho poznania je zásadne **bytie**, reálne existujúce jednotlivé a konkrétne veci. Pod bytím sa teda rozumie: **každé konkrétne, nakoľko vlastní existenciu** ([11], 133). V zmyslovo-intelektuálnej jednote poznávajúceho podmetu sa predmetom poznania stáva každá jednotlivá a konkrétna jestvujúca vec v jej vnútornom, analogicky proporčnom vzťahu: existencie a obsahu.

Úskalie filozofického realizmu spočíva v tom, že fakt existovania konkrétnej veci sa prehliada a ľudia sa pýtajú na jej obsah (vlastnosti, funkcie, procesy atď).

²¹ Iba intelekt dokáže konkrétnu jestvujúcu vec poznávať celostne v jej vnútorných zložkách ako niečo, čo jestvuje, teda vzhľadom na jej konkrétne bytie: "Objectum formale intellectus est ens, sicut color est objectum formale visus." (TOMÁŠ AKVINSKÝ: *Summa Contra Gentiles*. Rím 1923, II, c. 83)

V normálnom živote potvrdenie existovania je v zásade nepotrebné a prechod od existovania bytia k jeho obsahu sa berie ako samozrejmosť. Jednoducho preto, že je ono prvotne zrejmé a je dôvodom zrejmosti. Racionálna činnosť síce v nasledujúcom uvažovaní spoznáva odhaľujúce upresnenia obsahovej povahy bytia, ale vo filozofii bez toho, aby sa nebral do úvahy vzťah k vlastnému existovaniu (existencii), by práve filozofii chýbal tento "realizujúci" element. Ak by v ďalšom poznávacom procese *fakt existovania* ostal nepovšimnutý, celý informačný tok výskumu by sa tak sústredil na vlastnosti a predpoklady bytia-veci. Teoretické poznanie by bolo operáciou nad čisto obsahovou stránkou bytia, čo by podmienilo celkové porozumenie skúmaného bytia a možnú realizáciu celej škály logických (abstraktných) úvah. Faktom zostáva, že v spontánnom, prirodzenom živote človeka intelektuálny záujem smeruje ku konkrétnym **obsahom** bytí, z ktorých si tvorí predmety (predmet) poznávania, a súčasne jeho poznávací realizmus implicitne a neverbálne potvrdzuje stálu prítomnosť konkrétneho **existovania** plurality bytí tak v ich odlišnosti, ako aj v celku (analogicky jednej) skutočnosti.

V zmysle vyššie uvedenej úvahy možno v spontánne kladených otázkach rozlíšiť charakteristické črty ľudského poznávania poukázaním na: a) prameň otázky, ktorým je pluralita vecí; b) moment reálneho bytia - existovania každej jednotlivkej veci, ktorý je zrejmy od počiatku ľudského spontánneho poznávania; c) obsah otázky, ktorým sú poznávané vlastnosti vecí vzbudzujúce záujem a vysvetlenie. Realizmus ľudského poznania je "dôvodom" formulovania koncepcie realistickej filozofie s charakterom poznania, ktorý 1. bezprostredne nekladie na prvé miesto problém poznania myslenia, ale poznania pluralistickej skutočnosti; 2. spontánne smeruje nie k opisu, ale k racionálnemu vysvetľovaniu skutočnosti a porozumeniu v jej vzťahových (reálnych) elementoch; 3. potvrdzuje fakt, že poznávajúci podmet inak poznáva existovanie vecí a inak ich konkrétny obsah.

2.2 Poznanie zdravého úsudku - základ filozofického poznania. V tomto bode sa bude skúmať spontánne poznanie vzhľadom na ľudskú skúsenosť. V živote ľudí sa získavané znalosti o skutočnosti stávajú istým "depozitom" ľudskej skúsenosti, vyjadrovanej termínom zdravý úsudok.²² Vo vzťahu k prirodzenej spontaneite ľudskej inteligibility nie je možné chápať zdravý úsudok ako zvláštny inštinkt,²³ alebo ako argumentačný dôvod,²⁴ ktorý by vo svojej reflexii hájil nejaký "kritický" realizmus.

²² Zdravý úsudok sa odlišuje od chápania dvoch nasledujúcich termínov: 1. v historickom kontexte sa spája s pojmom "všeobecný zmysel" (*Common Sense*), používaný v Škótskej škole. Podľa T. Reida sám rozum poznáva očividné pravdy skôr, než ho o tom poučí skúsenosť. 2. existuje okrem toho ešte vnútorný spoločný zmysel (*sensus communis*), ako schopnosť spájať rôznorodé údaje vonkajších zmyslov do jednoliatej formy. Nevytvára žiadne sudy, iba dodáva intelektu materiál, ktorý preberá v pojmoch.

²³ Skepticizmus v Reidovom podaní (*Inquiry into the Human Mind on the Principles of Common Sense*) rieši bezprostrednou intuíciou ako vrodenuú dispozíciou, bez ktorej by nebola možná žiadna úvaha. Tak vzniká nová koncepcia bytia: "filozofia zdravého úsudku". Tým, že v poznaní prijíma apriórne prvky, len potvrdzuje neprekonaný iracionalizmus, skrytú skepsu metafyzického príčinného poznania skutočnosti.

²⁴ U niektorých tomistov zdravý úsudok, ako spoločný zmysel, bol príliš zdôrazňovaný a považovaný za svojský typ argumentácie v prospech realizmu kritickej filozofie, ktorý sa nezba-

V takýchto prípadoch by zdravý úsudok zohrával úlohu idealizujúcej metódy.²⁵ Z hľadiska faktu realistickej bázy ľudského poznania bolo ľahšie pre 'realizujúcich' tomistov určiť, čím zdravý úsudok nie je, ako čím je ([13], 23). Predsa ešte zostával problém pozitívneho určenia zdravého úsudku, a to vo vzťahu k východiskovému bodu reálneho, racionálneho poznania. Samotný fakt existencie zdravého úsudku sa odhaľuje z analýzy vecného obsahu správania človeka na podklade rozumnej skúsenosti. Pod skúsenosťou sa sleduje prvotne spontánna vonkajšia skúsenosť (*émpeiria*), čo je poznanie prítomnosti (existovania) predmetu daného nám v zmyslovom poznaní a intelektuálnom porozumení. Z obsahového hľadiska sme nútení uvažovať o zdravom úsudku na základe opisu takých faktov skúsenosti, z ktorých si človek bežne utvára svoje úsudky o reálnom svete. V nasledujúcom kroku je možné skúmať povahu zdravého úsudku vzhľadom na predvedecké a vedecké poznanie a určiť jej miesto a úlohu vo realistickej filozofii.

V zdravom úsudku máme vidieť jednoducho schopnosť rozumieť a posúdiť dôležité situácie denného života. Poznanie v tejto polohe je ešte nezorganizované, metodicky nezodpovedané, no je spontánne, odrážajúce pravdivé sudy, potvrdzované životnou skúsenosťou. Cieľovo vedomé správanie podľa týchto úsudkov sa stáva ľudskou múdrosťou. Teda zdravý úsudok má chrániť filozofa pred kritickým výberom filozofických systémov a aby sa skôr zamýšľal nad vecami ako každý normálny človek, oslobodený od apriórne vkladných predpokladov myslenia. Zásady zdravého úsudku ho nielen chránia pred omylom, ale sú tiež východiskom realistickej filozofie, ktorá rešpektuje zrejme zásady a v procese ďalších úvah ich precizuje, systematizuje a zdôvodňuje. S ohľadom na to, čo reálne existuje, zdravý úsudok vyjadruje mieru vecí a prirodzenú dôveru v racionálnosť obklopujúceho materiálneho sveta. "Idealista - filozof žiada od skutočnosti, aby sa tá vysvetlila cez jeho rozum ako pred sudcom, zatiaľ čo realista iba poznáva skutočnosť a v poznaní sa s ňou zhoduje, uvedomujúc si, že nie jeho poznanie je mierou vecí, ale vec dovoľuje poznanie a je jeho mierou." ([14], 92) Neustála spätná odozva v zdravom úsudku chráni poznanie, aby sa zásady používané vo filozofii nestali apriórnou teóriou poznávania.

Výroky, resp. zásady zdravého úsudku povstávajú v toku bežného poznania, ale nenachádzajú sa na tej istej úrovni ako sudy, ktoré sa priamo vzťahujú na veci života. Pod zdravým úsudkom sa chápe intelektuálna schopnosť tvoriť zrejme pravdy na základe skúsenosti. "Je to jasné, keď považujeme poznanie zo zdravého úsudku za poznanie spontánne a prirodzené, ktoré nemá za cieľ žiadne zdôvodnenie a vysvetlenie. Neznamená to predsa, že by takéto poznanie bolo neracionálne. Práve opačne, obsahy zdravého úsudku sú akoby rezervuárom racionálnosti, zahrnujúcim v sebe vedľa nejasností a občasných omylov aj obsahy prvých zásad, akými sú totožnosť, neprotirečivosť, dôvod bytia atď." ([11], 10) Vstup zdravého úsudku do filozofie nemá miesto iba v oblasti zdôvodňovania. Stanovisko zdravého úsudku ako poznávací báza normálne vždy predchádzala metafyziku či "kritickú" teóriu poznania alebo aj teóriu poznania "zdravého úsudku". Prirodzené poznanie, budované na zdravom úsudku, vystupuje v realizme metafyzického poznania ako jeho akési "podhubie" - východisko jeho

vil pôvodného Kantovho subjektivistického východiska.

²⁵ "A ce compte, toute philosophie étant réflexive, toute philosophie serait critique par définition." ([13], 38)

vedeckého poznania. V celej predvedeckej báze zdravého úsudku nachádzame korene reálnosti, plurality, analógie bytia a poznávania.²⁶ Hoci v zdravom úsudku je mnoho nepresností, zjednodušení, stáva sa základom dobre budovanej realistickej filozofie so spätnou väzbou na realitu nevyčerpaného bohatstva životného poznania, plynúceho z narastania ľudskej skúsenosti.

Zdôraznenie priameho vzťahu predvedeckého poznania a filozofie sa vystupňuje pri rozlíšení filozofie a odborných vied, ktoré spoločne vychádzajú z predvedeckej bázy zdravého úsudku. Spája ich moment väzby vedckého s predvedeckým poznaním, avšak s tým rozdielom, že filozofia kriticky preberá a spracúva celý rozsah zdravého úsudku ([15], 42 - 45). Poznávacia báza zdravého úsudku tvorí akceptovateľnú oblasť poznaných reálnych právd, prístupných tak vzdelaným, ako aj nevzdelaným, a je východiskovým bodom rozvoja usporiadaného vedckého aj filozofického poznania. Z toho vyplýva, že prirodzené predvedecké poznanie je východiskovým bodom celej vedy. V odborných vedách je predmet poznania vymedzený vytyčeným uhlom pohľadu. Vo filozofii sa jej oblasť prekrýva s oblasťou zdravého úsudku. V tomto zmysle zorganizované filozofické poznanie bude musieť si svoj predmet vymedziť, aby nedošlo k teoretickým redukciám a následnému monistickému videniu reálnej skutočnosti.

V bežnom živote človek jednoducho odlišuje jedny veci-bytia od druhých. Intuitívne vníma reálnu rozdielnosť už v predznakovom poznaní. Zdravým úsudkom je skutočný svet prijímaný pluralisticky ako nespočetné množstvo konkrétnych samostatných vecí. V tejto fáze poznania dosahujeme prvotnú rozumovú zrejmosť existencie skutočnosti a jej obsahov. Hoci takto utvorená báza predvedeckého poznania je ešte nejasná, s možnými nepresnosťami, jej predmetom sú fakty reálneho sveta. Celé pole tohto ľudského poznania nie je ešte zdeformované teóriou poznania. Zdravý úsudok sa dotýka rôznych oblastí bežného života v teoretickej aj praktickej oblasti, teda v tvorivej aj morálnej oblasti. Zrejme údaje zdravého úsudku môžeme rozlišovať podľa oblastí, z ktorej vychádzajú: 1. z intuitívno-zmyslovej, kde ide o zmyslovú percepciu, postreh elementárnych pravidielností vo svete vecí, napr. "Celok je väčší než jeho časti"; 2. z čisto rozumovej, čo je intelektuálna intuícia²⁷ základných pravidielností stavov vecí, napr. "Každá vec je sama sebou", "Nie je možné byť i nebyť"; 3. zo záverov z oboch vyššie vedených poriadkov, čím sa získava pohľad na morálne otázky, obyčaje, svetopohľad.

Spontánne poznanie a zdravý úsudok dovoľujú: a) na základe už získaných poznatkov zo skúsenosti vykonávať systematickú činnosť vysvetľovania a hľadania porozumenia skutočnosti; b) formulovať východiskový bod reálneho filozofovania bez potreby

²⁶ "Totiž ľudský život... si vynucuje rozpoznávať konkrétne veci a vidieť ich na podklade iných podobných predmetov. Vlastne toto "podobné v nepodobnom" stanovuje akoby prvé, pomocou zdravého úsudku, predfilozofické porozumenie analógie." ([11], 200)

²⁷ "Uznanie zásad zdravého úsudku sa nerealizuje cez nejakú slepú, inštinktívnu, neintelektuálnu schopnosť, ako to prijímala škótska škola z konca 18. a začiatku 19. storočia (T. Reid, D. Stewart, vo Francúzsku T. Jouffroy) pod účinkom kritiky poznávacej sily rozumu empirickým nominalizmom. Nepreberáme tieto zásady cez nejaký sentiment či intuíciu odlišnú od rozumu (J. J. Rousseau, F. H. Jacobi, H. Bergson). Nepoznáme totiž žiadnu mimozmyslovú a mimointelektuálnu intuíciu." ([15], 50 - 51)

opierať svoje argumentácie o autoritu, filozofický systém, zvolenú metódu; c) plniť funkciu kritéria správnosti téz realistickej filozofie t. j. že "normálne odmieta iba tie výsledky filozofie, ktoré protirečia obsahu svojich zásad, ale pritom neukazujú, prečo sú protirečivé" ([15], 53). Ak spontánnosť a zdravý úsudok boli apriórne vzaté do teoretického poznávania, potom úlohou tejto časti bolo vrátiť spontánnemu poznaniu, ako aj zdravému úsudku svoju pôvodnú funkciu a zmysel. Až po potvrdení a zachovaní takéhoto normálneho chápania predvedeckého poznania sa dá tvrdiť, že postup reálneho metafyzického poznania je možný len vtedy, keď východiskovým bodom bude predvedecké, spontánne poznanie.

3. Reálny svet opisovaný prirodzeným jazykom. Od čias antickej filozofie boli jej poznatky formulované v prirodzenom jazyku. Rodiaca sa filozofia, ako racionálne zdôvodňovanie (*theoria*) vonkajšieho sveta, ľudskú myseľ sa neuzatvárala do štruktúr poznania. U prvých iónskych filozofujúcich prírodovedcov prirodzeným, spontánnym jazykom sa vyjadrovalo prirodzené poznanie, ktorého predmetom bol reálny materiálny svet [16], 6). Hoci sa prvé reflexie nad jazykom objavujú u Platóna a Aristotela, prirodzeným cieľom filozofie bolo vysvetlenie skutočnosti. Historicky sa dá dokladovať, že zmeny predmetu filozofického poznania prichádzali so zvečnením bytia - mysle (idea, pojem, intencionálne bytie) alebo jazyka (gramatiku) podľa vzoru matematicko-prírodných vied. V poslednom prípade filozofia sústredená na analýzu jazyka vychádza tak z predpokladu, že jazyk je nositeľom všetkých formulácií poznania.

3.1 Integrovaný rozmer prirodzeného jazyka. Jazyk je prirodzeným prostredníkom komunikácie medzi ľuďmi. V bežnom živote ním ľudia vyjadrujú aj svoje vedomosti, to, čo prirodzene poznávajú. Na úrovni ľudskej spontaneity poznávania sa rodí a formuluje predvedecký, prirodzený jazyk ([16], 67 - 100; 157 - 250). Nastáva automatická väzba medzi zdravým úsudkom a prirodzeným jazykom, ktorý spontánne a analogicky vyjadruje samotný analogický spôsob existovania bytí-skutočnosti. Prirodzený jazyk je živým nástrojom a miestom zdravého úsudku. Rovnako aj filozofia bytia vyrástla z hĺbín zdravého úsudku prirodzeného jazyka. V ňom bytie, myseľ a jazyk tvoria neoddeliteľný celok. Analogickosť prirodzeného, všeobecného jazyka je čímsi samozrejším. Spontánne odráža analógiu sveta reálne existujúcich bytí. "Postrehujeme 'jednotu' nielen materiálneho sveta, ale jednotu relačnú - vlastne analogickú - tak reálne existujúcich bytí, ako aj nášho poznania a spôsobu nášho jazykového dorozumievania sa." ([17], 199) Mysľou vytvorené obecné výrazy sa "konkretizujú" na jednotlivé veci. Analogickosť používania napr. výrazu "matka" dovoľuje hovoriť o všetkých matkách, ale skutočne existuje matka len konkrétne, napríklad "moja matka". Sám ľudský život spontánne vymáha mať "všeobecný" jazyk, ktorým sa dokázu vyjadriť od seba odlišne konkrétne. Ľudskou rečou sa hovorí o rozpoznávaných konkrétnostiach, ktoré sa vidia na podklade iných podobných predmetov. Konkrétne reálne bytie, ako aj ich celok, tvoriaci skutočnosť, sú predmetom realistickej filozofie, ktoré nestoja v protiklade k myslí a jazyku, ale považujú ich za vzájomne sa vysvetľujúce koreláty toho istého sveta bytí-faktov, samozrejme, chápaných analogicky.²⁸ V historickom kontexte klasická

²⁸ Sám jazyk môže byť predmetom filozofickej analýzy v tradičnom zmysle filozofie bytia

filozofia dosvedčuje svoj stály prameň užívania zdravého úsudku, z ktorého akoby z rezervoára pochádza artikulácia prirodzeného jazyka.

Jazyk v prirodzenej podobe je systémom znakov na troch úrovniach: 1. dohovorenej; 2. prirodzenej; 3. samej veci. Porozumená skutočnosť, artikulovaná v tomto jazyku, nepretrháva väzby ani vo vnútri jazyka s trojakým navzájom závislým vzťahom: a) syntaktickým, b) sémantickým c) pragmatickým. Záujem o jazyk ako dohovorený systém znakov je často nasmerovaný na syntaktickú stranu jazyka a ponecháva bokom jeho sémantické a pragmatické vzťahy. Syntaktický aspekt jazyka sa odtrháva od analýzy zmyslu a skúma "objektívny jazyk", t. j. štruktúry jazyka. Ak sledujeme sémantickú stranu jazyka, ktorá je podstatná pre poznanie, získavame systém prirodzených znakov, transparentných, priehľadných, vyjadrujúcich zmysel pojmov a súdov, tvoriacich obsah poznania. Ale "v našom spontánnom poznaní zmysly našich jazykových výrazov nie sú predmetom poznania, ale iba ukazujú samotný spôsob výberového prístupu k samej poznávanej veci" ([17], 127). Nakoniec z hľadiska tretieho systému znakov predmetom nášho poznania je sama vec. Tu je dôležité zdôrazniť, že vec sama osebe je tak predmetom poznania, ako aj predmetom samého jazyka. Zmysel prirodzených znakov "naznačuje" samú vec, a tým je prístupná nášmu intelektu.²⁹ Jazyk je vo svojej bytosti znakom so všetkými funkčnými a štruktúrnymi vzťahmi, ktoré boli hore uvedené. Jazyk ako znak je teda nezrozumiteľný, ak je odtrhnutý od toho, čo označuje. Celá reálna skutočnosť nadobúda poznávaciu hodnotu natoľko, nakoľko je vyjadrená jazykom s trojakým systémom znakov, nevyklučujúc jeho sémantické, syntaktické a pragmatické vzťahy.

Vyššie opísaný prirodzený jazyk nevyčerpáva všetky situácie spojené s poznaním, znakmi a jazykom. Prvotnejší je fakt existencie, pre ktorý nie je možné vytvoriť žiadny znak. V tom sa ľudské poznanie obmedzuje na akt intelektuálneho potvrdenia, že niečo existuje alebo že "ja" existujem. Prirodzený jazyk na všetkých úrovniach a funkčných vzťahoch z hľadiska reálneho poznania plní nástrojovú úlohu, ktorého integrálny rozsah prvotne pramení v realite.

3.2 Nástrojová úloha jazyka vo filozofii. Ak hovoríme o ľudskom jazyku vo filozofii, nie je možné zostať v rovine jazykovedy, nárokujej si byť všeobecnou vedou všetkých vied. Prirodzený jazyk nie je koherenčne nezávislý systém znakov. Celé poznanie človeka by sa ocitlo v bludnom kruhu.³⁰ Vysvetlenie a porozumenie sveta sa

ako jej zvláštna časť, vymedzená materiálnym predmetom, určujúci oblasť *filozofie jazyka*. Cieľom takejto filozofie jazyka by bola analýza prirodzeného jazyka v jeho rôznych funkciách a štruktúrach. Má ukázať reálnu, neoddeliteľnú väzbu medzi jazykom a zmyslom tohto jazyka. V nej sa znak skúma v rovine poznania reálne jestvujúceho sveta, vzatý ako svojský bytostný stav, vytvorený človekom v procese poznania.

²⁹"Vec má vtedy 'význam', keď je dosiahnuteľná vo svetle našich prirodzených znakov, vo svetle pojmov a súdov. Z obsahovej stránky vec nie je nám dostupná úplne, predsa sa stáva dostupná do tej miery, do akej zostala 'na-značená' mojimi úkonmi poznania, a iba do tej miery má pre mňa 'význam' v poznaní." ([17], 127)

³⁰"Keď pre poznanie sami stanovujeme znaky ako svojskú "väzbu-vzťah", ktorý zo svojej povahy je v súvislosti vzťahu k iným znakom, ktoré tvoríme v nás samých, v našich poznávacích aktoch, túžiac rozumieť už utvoreným znakom." ([9], 21)

uskutočňuje veľmi "normálne", prirodzene neredukované na vymedzené funkcie jazyka. Prirodzený jazyk je spoľahlivou bázou a východiskom formovania rôznych vied a je tiež nástrojom filozofických interpretácií, týkajúcich sa bytia. Vysvetlenie skutočnosti, v ktorej žijeme, dáva filozofii ľudský rozmer s jeho zodpovedajúcim prirodzeným jazykom. Prirodzený jazyk je teda jednou z pomocných poznávacích ciest samej skutočnosti, pravidelne vystupujúci v podmetovo-prísudkovej forme a zviazaný so spontánnym chápaním skutočnosti reálneho sveta. Pomocou neho rozlišujeme medzi ujasnením pojmov v ľudskej mysli a vysvetlením týkajúcim sa samotnej skutočnosti. Ak vysvetlenie sa deje pomocou metódy vylučujúcej protirečenie, nie je možné dospieť k výsledku bez použitia prirodzeného jazyka v jeho harmonickom zväzku syntaktickej, sémantickej a pragmatickej stránky. Podľa zdravého úsudku a z výsledkov filozofických predmetných analýz sa jasne ukazuje **prvenstvo bytia pred znakom**. Poznanie aktu existovania veci je pred-znakovým aktom, keďže náš jazyk vo svojej štruktúre a poznávacio-komunikatívnej funkcii 'nasleduje' skutočnosť. "Akt existovania vyvoláva v podmete poznávacie stavy bez znaku a pred znakom. Znamená to, že iba vtedy môžeme pod adresou rôznych vecí položiť otázku "Čo je to? ", keď daná vec existuje a ako existujúca je nami postrehnutá." ([9], 18) Prv, než sa poznáva štruktúra jazyka, spontánne poznávame akt existovania skutočnosti. "Existuje prirodzený prechod od bytia k poznaniu a jazyku. Reflexia nad štruktúrou jazyka a poznanie je predsa čímsi druhotným vo vzťahu k nášmu normálnemu spontánnemu poznaniu." ([16], 6) Problémom artikulácie ľudského poznania je fakt, že sa neformuluje nejaký znak existovania,³¹ lebo nie je považovaný za "vlastnosť" veci. Treba určiť nástrojovú úlohu jazyka ako systém znakov v bezprostrednom poznávaní skutočnosti. Ukazujú sa dve možné cesty objasnenia štruktúry a funkčnej činnosti jazyka: 1. cesta od príčiny k účinku, t. j. od analýzy formálnych znakov, bezprostredne zviazaných s aktom poznania, k analýze nástrojových znakov, a teda k analýze jazyka; 2. cesta opačná, t. j. najprv preskúma spôsob funkčnej činnosti nástrojových znakov a analyzuje ich štruktúry a až potom pristupuje k analýze formálnych znakov. Druhá možnosť objasňovania je tradične scholastická. Dovoľuje cestou tzv. dematerializácie znaku-obrazu nahliadnúť súvislý priebeh ľudského poznania cez nástrojové znaky, formálne znaky a naznačenú vec. To však je predmetom špeciálnej metafyziky poznania. Tu iba naznačíme obe cesty, majúť na mysli prirodzený jazyk.

Fakt existencie reálnych vecí je taký očividný, že pozornosť smeruje k obsahu veci. Existencia nie je vlastnosťou veci, ale nevyhnutným konštitučným prvkom reálnej veci-predmetu. Prirodzene, "na podklade postrehnutého a pojatého existovania samého predmetu si vytvárame v spontánnom poznaní zodpovedajúci obraz-znak samého predmetu" ([9], 19). Výsledkom procesu poznávania obsažného predmetu je pojem, ktorý plní úlohu nemateriálneho znaku veci. Človeku sa v procese poznania nepredkladajú znaky, ale sama skutočnosť-materiálna vec. Materiálnu vec môže nemateriálne zvnútorniť a urobiť si z nej obraz-znak. Pojem je prvým znakom, v ktorom sa ukazuje povaha samého znaku: k samej veci, k poznávajúcemu, k adresátovi, k systému iných

³¹ "Existovanie sa nedá vyjadriť pojmom, nedá sa vyjadriť vo forme znaku." ([17], 133)

Totiz potvrdenie existencie v bezprostrednom existenciálnom súde nevyvoláva žiadny odtlačok, kópiu, ktorý by bol prirodzeným znakom veci.

znakov. Pojem vyjadrený jazykom, napr. slovom-názvom, nadobúda svojho materiálneho nositeľa, dohovorený znak. Každý znak pochádzajúci z poznávacej činnosti človeka spája v sebe dve rôzne stránky: a) nemateriálnu - prirodzený znak, formálny (pojem); b) materiálnu - dohovorený znak, nástrojový (reč, gestá, písmo). Oba systémy znakov sú od seba bytostne neoddeliteľné. Reálny filozofický jazyk nemôže byť odtrhnutý ani od jedného, ani od druhého systému znakov. Treba mať na vedomí túto podvojnú štruktúru slova, a tým aj štruktúru ľudskej reči.³² Hoci naša jazyková kompetencia sa vzmáha pomocou schopnosti viazať nami utvorené spontánne znaky s druhotným znakom, predsa však ich skúmanie je podmienené potvrdzovaním existovania samej veci, pre ktorú si tvoríme znak. V prípade, že poznanie existovania veci-bytia sa nebude považovať za prvotnú situáciu, ktorá podmieňuje započatie procesu reálneho poznania samej veci, ďalší proces poznania by sa viazal iba s vlastným spôsobom obohacovania samotného znaku, pozorovaním nových vlastností vecí.

Nástrojová úloha jazyka sprostredkúva poznanie skutočnosti. A toto prostredníctvom znakov nie je jednoznačné. Pri určovaní bezprostredného poznania sa ide cestou eliminácie. Vylučujú sa rôzne "prostriedky" ľudského poznania týkajúce sa subjektívno-emocionálnych stavov alebo objektívnych znakových systémov, ktorých poznanie sprostredkúva poznanie označených zmyslov.³³ V oblasti znakov sa vylučuje sprostredkovanie poznania doktrinálneho typu "z ktorého" (*medium ex quo*), kde pomocou premis vo vzťahu ku konklúzii sa získavajú nové tvrdenia. Rovnako sa vylučuje sprostredkovanie poznania typu "ktorým" (*medium per quod*), kde sa predpokladá poznanie dohovorených znakov, pomocou ktorých sa odovzdáva označený zmysel. Fakticky sa dorozumenie realizuje nie bezprostredne, ale prostredníctvom typu *per quod*, keďže poznanie znaku je dôvodom poznania označeného zmyslu.

Samotná povaha jazyka ako systému znakov cieľovo slúži na odovzdanie vlastnej myšlienky inému. Jazyk ako nástrojový prostriedok je druhotným predmetom poznania. Rovnako užívané symboly sú výrazovým prostriedkom na odovzdávanie poznávacích obsahov. Poznávajúci akt sa bezprostredne a prirodzene stretáva s predmetom - bytím³⁴ a až následne s poznávacím obsahom nejakým pojatým a predstaveným v jazykových výrazoch, ktoré zahŕňa nejaký aspekt celej šírky obsahového bohatstva poznaného predmetu. Poznanie existovania nejakého bytia je čímsi prvotným, a preto je nadpravdivostným poznaním a pred-znakovým aktom poznania. Úloha jazyka vo filozofii by pozostávala v tomto: 1. v našom jazyku obrátiť pozornosť aj na akt existovania; 2. vo

³² "Oba systémy znakov sa vzájomne podmieňujú a vzájomne dopĺňajú. Preto nutnou úlohou je preskúmať štruktúru a funkčnú činnosť oboch systémov, aby sme si uvedomili tvorivú úlohu nášho jazyka." ([16], 21)

³³ Sprostredkovanie môže byť rôzneho druhu: a) *medium quod* - sám musí byť poznaný, až potom vedie k poznaniu inej veci: dohovorené znaky, *medium ex quo* a *medium per quod*; b) *medium in quo* - vec sa poznáva cez prostredníka: znaky-obrazy, v ktorých spontánne poznávame samotnú vec, intelektuálne pojmy, zmyslové zobrazenia; c) *medium quo* - je dôvodom poznania veci. Ním sa determinujú zmyslové schopnosti poznávajúceho cez túto konkrétne poznanú vec. Bezprostredné zmyslové poznanie sa spája iba s *medium quo* ako dôvodom poznania veci, že samotný predmet sa modifikuje a vtlačá do poznávaného zmyslu.

³⁴ «Nam illud quod primo cadit in apprehensione, est ens, cuius intellectus includitur in omnibus, quaecumque quis apprehendit.» ([5], I-II, q. 94, 2, resp)

filozofii obsiahnuť funkcie existovania, ktoré dávajú bytiu reálnosť; 3. vyjadriť ich v ľudskom jazyku.

* * *

Zhrnutie. Uvedená úvaha skúmala východiskový bod filozofie, ktorej pramene nie sú ľubovoľne stanovené, ak ju má charakterizovať poznávací realizmus. Ukazuje sa, že prvým predmetom poznania je reálne existujúci svet, daný nám v bezprostrednej empirickej skúsenosti. Túto prvotnú skúsenosť pojmáme v spontánnom poznaní. Celá oblasť predvedeckého, spontánného poznania, využívaná vo filozofii, tvorí nutný a dostatočný východiskový bod poznávacieho realizmu a cestu k poznaniu reálneho sveta.

Svet reálne existujúcich zložených a odlišných vecí sa predkladá nášmu poznaniu ako problematický, vyvoláva v našom spontánnom poznaní prvé otázky: "Čo je to?", "Kvôli čomu?". Tieto otázky vstúpia do metafyziky ako základ konečného vysvetlenia sveta osôb a vecí. Spontánnosť otázok chráni filozofické poznanie pred *a priori* vo formulovaní interpretácie skutočnosti a sú vstupom do racionálneho filozofického poznania. Stanovujú poznávaciu bázu zdravého úsudku a sú zložkovými elementmi prirodzeného jazyka. Spontánne poznanie je najprvotnejším uchopením faktu existovania vecí, opierajúcim sa o bezprostrednú skúsenosť existovania poznávajúceho podmetu a poznávanej veci. Bezprostredné potvrdenie reálne existujúceho konkrétneho je najčistejšou ľudskou skúsenosťou, vylučujúcou všetky druhy sprostredkovateľov. Z tohto dôvodu odlišujeme bezprostredne zmyslovo-intelektuálny poznávací akt od čisto intelektuálneho reflexívneho aktu. Prvé poznávacie sudy zdravého úsudku povstávajú z odpovedí na zrejmú úroveň údajov bezprostrednej skúsenosti. Reálnosť bytia je vôbec najsilnejším základom filozofie, jej racionálnosti. Poznávacia báza zdravého úsudku ukazuje prvé hlavné zásady myslenia a poznania, napr. "To, čo je, nemôže nebyť", ale neukazuje prečo sú pravdivé. Poznanie zdravého úsudku je vyjadrované prirodzeným jazykom. Prirodzený jazyk spočíva a povstáva z pluralitnej skutočnosti, podliehajúcej označovaniu, a je spontánne nastavený na plnú výpoveď o skutočnosti. Svoju všestrannú nástrojovú úlohu naplňuje v označovaní bezznakovej skutočnosti. Prirodzený jazyk, funkčne integrálny vo svojom pôvode, je tvorivo otvorený na vyjadrovanie rozmanitých aspektov skutočnosti. Hoci spôsob označovania a funkcie prirodzeného jazyka sú rozmanité, pravidlá jeho reálneho významu určuje samotná skutočnosť. Poznanie zdravého úsudku, zakladajúce sa na prirodzenom jazyku, umožňuje: hľadanie racionálneho vysvetlenia a porozumenia skutočnosti; formulovanie východiskového bodu pre realistickú filozofiu; plní funkciu kritéria rozriešenia správnosti a zásadnosti tiež formulovaných v rámci realistickej filozofie. Nakoniec celý skelet stavby realistickej filozofie musí byť odpoveďou na prirodzené potreby ľudského poznania a tieto potreby sa uspokojia vtedy, keď sa rozvíja poznanie zdravého úsudku v rámci realistickeho poznania.

LITERATÚRA

- [1] FOTTA, P.: "Konceptcia súčasnej realistickej metafyziky." In: *Filozofia*, 56 (2001), s. 226 - 239.
- [2] ARISTOTELES: *Etika Nikomachova*. Praha 1997.

- [3] THOMAS AQUINAS: *De veritate*. Taurini-Romae 1964.
- [4] KRAPIEC, M. A.: "Monizm-pluralizm." In: *Roczniki filozoficzne*, 34 (1986), zoś. 1.
- [5] THOMAS, AQUINAS: *Summa theologiae*. Milano 1988.
- [6] KRAPIEC, M. A.: *Metafizyka*. Lublin 1994.
- [7] MARYNIARCZYK, A. "Abstrakcja." In: *Powszechna encyklopedia filozofii*, zv. 1. Lublin 2000.
- [8] KRAPIEC, M. A.: *Psychologia racjonalna*. Dzieła XX. Lublin 1996.
- [9] KRAPIEC, M. A.: *Wprowadzenie do filozofii. Rozumiec rzeczywystosci*. Lublin 2000.
- [10] CHUDY, W.: "Refleksja." In: *Leksykon filozofii klasycznej*. Lublin 1997.
- [11] KRAPIEC, M. A.: *O rozumienie filozofii*. DZIELA XIV. Lublin 1991.
- [12] GILSON, E.: *L'etre et l'essence*. Paris 1963.
- [13] GILSON, E.: *Réalisme Thomiste et Critique de la Connaissance*. Paris 1939.
- [14] MARITAIN, J.: *Introduction générale a la Philosophie*. Paris 1920.
- [15] KRAPIEC, M. A.: *Realizm ludzkiego poznania*. DZIELA II. Lublin 1995.
- [16] KRAPIEC, M. A.: *Jezyk i swiat realny*, DZIELA XIII. Lublin 1995.
- [17] KRAPIEC, M. A.: "Czy jezykoznawstwo warunkuje filozofowanie." In: *Roczniki Filozoficzne*, 35 (1987), zoś. 1.
- [18] KRAPIEC, M. A.: *Ja-czlowiek*. DZIELA IX. Lublin 1991, s. 179 - 222.

PhDr. Peter Fotta OP
Katedra kresťanskej filozofie TF-TU
Kostolná 1
Bratislava
SR